

Мовознавство. Перекладознавство

*Персонологійний аспект творчості Лесі Українки.
Фольклорні мотиви, національні концепти, світоглядні
коди у творах письменниці та їх роль у формуванні
колективної пам'яті і національної ідентичності
українців. Творчість Лесі Українки в аспекті
перекладознавства*

УДК 811.161.2(092)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ЇЇ РОЛЬ У МОВНІЙ ДИСКУСІЇ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ірина Бабій,

*кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри
українознавства Львівського державного університету безпеки
життєдіяльності (м. Львів, Україна)*

У статті розглянуто питання та здобутки мовної дискусії кінця ХІХ – початку ХХ століть, яка розв'язувала питання діалектної основи української літературної мови та подальші шляхи її розвитку. З'ясовано особливості мовної особистості Лесі Українки, її мовної практики та роль і значення письменниці в розвитку української літературної мови.

Ключові слова: мовна дискусія, українська літературна мова, Леся Українка, мовна особистість, галичанізм.

Issues and achievements of the linguistic discussion (the end of the XIX c.– the beginning of the XX c.) that had an impact on the dialect basis of Ukrainian literature and its further ways of development are described in this article. Peculiarities of the linguistic personality of Lesya Ukrainka, her linguistic practice and her importance in the development of the Ukrainian literary language are also explored.

Key words: linguistic discussion, Ukrainian literary language, Lesya Ukrainka, linguistic personality, dialect word of Galychyna.

В історії української мови відбулось чимало дискусій. Сьогодення актуалізує обговорення шляхів дерусифікації, утвердження престижності рідної мови, вдосконалення мовного законодавства, місце української мови у медіапросторі, не менш актуальними залишається провиписні

дискусії, вислідом яких стала нова редакція правопису (2019р.). Мовна дискусія кінця XIX ст. – початку XX ст. розв'язувала інші не менш нагальні тогочасні проблеми: полідіалектність основи української літературної мови, творення єдиного варіанта літературної мови для Наддніпрянської України та Галичини, правописні проблеми, унормування й стандартизацію літературної мови. Виникає суперечка між представниками східного і західного варіантів літературної мови, а її найактивнішими учасниками стають Б. Грінченко, А. Кримський (представниками східноукраїнського варіанта) та І. Франко, І. Кокорудз (представники західноукраїнського варіанта).

Вагомими здобутками мовної дискусії на порубіжжі XIX-XX ст., яка точилась на сторінках преси й у листуванні небайдужих українців можна вважати такі: 1) українська інтелігенція усвідомила необхідність єдиної зрозумілої для усіх літературної мови, що об'єднає українців по обидва боки Дніпра; 2) літературна мова, ґрунтуючись на живомовній основі, повинна збагачуватися запозиченнями, неологізмами; 3) визначено орієнтацію на східноукраїнське наріччя загальноукраїнської літературної мови, яка водночас активно поповнювалася лексичними засобами з інших діалектів, що дозволяло подолати небезпеку розколу не лише в мовних, а й культуротворчих питаннях; 4) унормування літературної української мови шляхом створення низки граматики і словників, які визначили подальший розвиток єдиного літературного варіанту мови [2].

Підкреслимо, українська літературна мова була витвором окремої групи освічених людей, усупереч звичним теоріям, які розглядають розповсюдження котроїсь мови як наслідок політичного руху. Українська літературна мова дає приклад «дива» й коли саме її поширення й стилістична диференціація активізували політичні процеси [8], а не навпаки.

Не залишалась осторонь мовної дискусії й Леся Українка, хоча й не була її безпосередньою учасницею. На думку І. Огієнка, Леся Українка має в розвії сучасної української мови чи не найвидатніше місце [5, с. 165]. Поетеса активно впливала на розвиток української літературної мови як свого часу, так і на перспективу. Цей вплив здійснювався у двох напрямках: її соціолінгвістичною позицією та власною літературною мовотворчістю [4, с. 137]. Розглянемо кожен з цих напрямів.

Важливим чинником у формуванні мовної особисті письменниці є найближче оточення. Вихована в українській мові, Леся розмовляла рідною мовою усюди, виявляючи неймовірну мовну стійкість, адже усвідомлювала, що мова – найважливіший національний ідентифікатор. Творчість письменниці припадає на період численних офіційних заборон української мови, однак Леся відверто засуджує політику зросійщення та заборон друкованого українського слова, відстоює право українців на шкільну освіту рідною мовою, бере активну участь у національно-культурній просвітницькій роботі. Ще одним важливим фактором, що сформував погляди Лесі Українки на розв'язання тогочасних мовних суперечок, був ідіолект національно свідомої родини Косачів, а також вплив, з одного боку, «інтелігентського койне» (Ю. Шевельов), яке складалося в колі освічених галичан, що спілкувалися з родиною Косачів, а з другого, – української інтелігенції Східної України, що засвідчує листування родини [1, с. 27].

Найвиразніше, однак, характеризують мовну особистість Лесі Українки її творчі здобутки. Художній твір передбачає копітку роботу над словом, потребує селекції мовного матеріалу. Твори Лесі Українки мають добірну, досконалу стилістичну форму, «з криці викутий словник...» [5, с. 166]. Мовна практика письменниці, засвідчує, що вона дотримувалася усталених на той час літературних передусім шевченківських традицій, тому основа її творів народнорозмовна. На слушну думку В. Чапленка, Леся Українка використала українську народну мову так, як ніхто інший з українських письменників [6, с. 225.]. На цю народнорозмовну основу органічно нашаровуються книжні й діалектні (волинські говірки) впливи, доцільне вживання запозичених слів. Зважала письменниця й на мовні здобутки галицьких українців, причому у цьому питанні Леся Українка була солідарна з Оленою Пчілкою. Обидві письменниці були орієнтовані на мовний синтез, свідомо «запліднювали» (Ю. Шевельов) літературну мову галицькими мовними елементами. Це переконливо довів, проаналізувавши численні твори Лесі Українки, Ю. Шевельов у книзі «Внесок Галичини у формування української літературної мови», зокрема мовознавець зазначає: «Використання західноукраїнського матеріалу в Лесі Українки здебільшого не має спеціального стилістичного призначення» [7, с. 91], що дозволяє констатувати: уживання галичанізмів було нейтральним. Опрацьовані й апробовані у мовній практиці галичанізми письменниця вживала не лише для

синонімічного збагачення мови, а найперше для розширення, доповнення лексичного реєстру мови тими засобами, яких бракувало. Прикметно, що західноукраїнський мовний вплив виявляється не лише на лексичному рівні, а й в особливостях побудови синтаксичних конструкцій та у морфологічних формах [7, с. 91].

Прихильно ставилася Леся Українка до запозичень з польської мови, які охоче вживали галичани. Вона вважала такі лексеми добре апробованими й адаптованими до мови освічених кіл того часу, у тому числі вони були в ідіолекті родини Косачів [1, с. 30]. Йдеться про слова спільні з польською мовою, які здавна вживали українці у своєму мовленні. Такі погляди Лесі щодо полонізмів знаходимо й у спогадах Василя Сімовича: «Чомусь усе дуже боронила таких слів, що їх сама часто вживала у своїх творах, як: *цнота* та *розпач*, та *урочий*... На аргумент, що це явні польонізми... вона відповідала: – Що мені до того, що вони були колись польські? Тепер їх уживає український народ на Волині, і то вже здавна, вони вже наші, гарні, мені подобаються, й тому я їх уживаю».

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався поповненням словникового складу української літературної мови іншомовними словами, найперше термінолексемами, що засвідчує процес інтенсивної інтелектуалізації української мови. У художніх творах Лесі Українки, передусім драматичних, відобразилася і ця тенденція, адже письменниця дбала про те, щоб українська мова розвивалася на рівні інших європейських мов, прагнула до розширення її виражальних і функціональних можливостей, збагативши художній, науковий, публіцистичний стилі, поповнила епістолярій та перекладну літературу. Ліна Костено називає мову Лесі Українки мовою справжнього інтелігента, що акумулювала в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби культуру мислення» [3, с. 54]. Варто додати ще один штрих до Лесиного мовотворчості, а саме її причетність, хоч і не таку активну, як у М. Старицького та Олени Пчілки, до процесу кування слів. Відомо, що саме їй приписують авторство таких слів як «промінь» і «провесна».

Усе зазначене не лише характеризує унікальну мовну особистість Лесі Українки, а й умотивовує її послідовну позицію у «великій мовній війні» на межі XIX–XX століть, яку письменниця найвиразніше сформулювала у листах до галичанина, редактора періодичних видань «Зоря» й «Народна часопись», письменника

Осипа Маковея, який, як і Леся, не брав безпосередньої участі у мовних баталіях, однак бажав, щоб українська літературна мова була одна для всіх наших земель. У листах (усього їх було п'ять) Леся Українка та Осип Маковей обговорюють не лише питання творчості, щорозу виринає проблема тогочасної мовної роз'єднаності галичан і наддніпрянців¹.

Осип Маковей у відгуках на твори наддніпрянських письменників критикує мову їхніх творів, а саме: численні «льокалізми», деякі наголоси тощо. Називає наддніпрянських українців «шарлатанами, що дурять чесну громаду, виставляючи себе знавцями мови» та «посилає їх до чотра». Леся Українка вважає закиди О. Маковея надто категоричними й несправедливими, у відповідь зазначає таке: «Коли б наддніпрянські українці мали такі права для мови в Росії, які є в Галичині, то вони б не zostалися позаду». Такі зауваги Лесі є справедливі, адже стутс української мови на різних територіях був неоднаковий: найгірше було нашій мові у підросійській Україні, таді як на Галичині її вживали публічно (Ю. Шевельов). Тому, на думку письменниці, якщо хтось із наддніпрянських письменників й припускається мовних ґанджів, то не можна «вимітати з Галичини усі українські писання» (лист від 31.10.1893 р.).

Загострення мовного конфлікту Леся Українка вбачає й у тому, що галичани донедавна ідеалізували українців, а це неодмінно призвело до розчарування; наслідком цього стало те, що «межі Галичиною й Україною в останні часи перелітають камінці». Принципову позицію письменниці демонструє також небажання здійснити, на прохання О. Маковея, мовну адаптацію для галицьких читачів свого раннього оповідання «Жаль», опублікованого в «Зорі»: «... нічого не шкодить, коли галичани побачать далекий для себе світ. Чим більше світа побачити, тим краще» (лист від 25. 09. 1893р.).

Урешті саме Леся Українка у приватному листі від 16 січня 1894 р. до Осипа Маковея поставила крапку у суперечці щодо говіркової основи української літературної мови: «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі...Маю

¹Цитати з листів подаємо за виданням: Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковеем. – Львів, 1938. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/57736> – Назва з екрана. – Дата перегляду 31.01.2021.

надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні».

Отже, кінець XIX – початок XX ст. – це бурхливий і водночас дуже плідний період в історії нашої мови, що багатий знаменними подіями, які сприяли розвитку й утвердженню її соціального престижу. Однією з форм дії суспільства на мову була нормалізаторська діяльність авторитетних письменників, літературознавців, мовознавців, що виявилася у формі дискусії навколо мовних питань. Дискусія було гострою, позаяк на той час вже склалися дві мовно-літературні традиції: східноукраїнська (наддніпрянська) та західноукраїнська (галицька), але її результати були позитивними, адже її учасникам вдалося дійти згоди щодо спільного напрямку розвитку літературної мови. Саме Леся Українка, яка не брала активною участі у дискусії, найкраще підсумувала її здобутки, розглядаючи літературну мову як результат синтезування різних говорів, у поєднанні свого й запозиченого, народного й книжного й свідомо та досить послідовно здійснювала цю програму розвитку мови на багатодіалектній основі у своїй мовній практиці.

Література

1. Дзюбишин-Мельник Н.Я. Становлення лексичних літературних норм у кінці XIX століття (за книжкою Лесі Українки «Стародавня історія східних народів») / Н. Я. Дзюбишин-Мельник // Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки. 2004. Т. 34. С. 26-31.
2. Зарінова М. Мовна дискусія кінця XIX – початку XX століть і формування літературного стандарту / М. Зарінова // Культура слова № 84. 2016. С. 179-186.
3. Костенко Л. Поет, що ішов сходами гігантів / Л. Костенко // Леся Українка. Драматичні твори. К. : Дніпро, 1989. С. 5-58.
4. Мацько Л. Лінгвостилістичний погляд на мовний світ Лесі Українки /Л. Мацько, О. Сидоренко // Лінгвостилістичні студії. 2014. Вип. 1, С.135-145.
5. Огієнко І. Історія української мови / І. Огієнко. Київ : «Либідь», 1995. 296 с.
6. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933р.). / В. Чапленко. Нью-Йорк, 1970. 448с.
7. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Київ: КМ Академія, 2003. 157с.
8. Шевельов Ю. Українська літературна мова / Ю. Шевельов. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/ukrayinska-mova/302-yurii-shevelov-ukrayinska-literaturna-mova> – Назва з екрана. – Дата перегляду 01.02.2021.